आंतरराष्ट्रीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

प्रिंटिंग एरिया

Printing Area International Interdisciplinary Research Journal in Marathi, Hindi & English Languages

August 2021, Special Issue

अतिथि संपादक

डॉ. प्रकाश शिंदे

डॉ. मुखत्यार शेख

डॉ. नागनाथ वारले

डॉ. गोविंद शिवशेट्टे

डॉ. अनिलकुमार राठोड

डॉ. भगवान कदम

प्रा. राकेश वैद्य

डॉ. संतोषकुमार यशवंतकर

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd., At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Scanned with CamScanner

Printing Area

www.विद्यावार्ता.कॉम

You Tube Channel

Vidyawarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles,Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary. Editors and publishers have the right to convert all texts published in Vidyavarta (e.g. CD / DVD / Video / Audio / Edited book / Abstract Etc. and other formats).

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

Indexed

IMPACT 7.891 iijif FACTOR

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 3418002

http://www.printingarea.blogspot.com

80) INFORMATION ETHICS FOR LIBRARY PROFESSION
Mr.Bagul Ashok P., Yeola (Nashik) ||291

81) A GEOGRAPHICAL STUDY OF URBAN POPULATION DENSITY INAHMEDNAGAR ...
Dr. Korade Shivaram Mahadu, Dist.-Ahmednagar ||295

82) Tourism is Emerging Trends in Geography: A Critical Study through ...
Dr. Sanjay Raosaheb Sawate, Dist. Beed ||298

83) A GEOGRAPHICAL STUDY OF SEX RETIO IN MAHARASTRA STATE
Dr.Jaideep R. Solunke & Megha martand kulkarni, sirsala ||303

84) जलसाक्षरता काळाची गरज
प्रा.डॉ. कलंदर मुस्तफा पठाण, जि. बीड ||306

85) माही बजाज सागर परियोजना का कृषि प्रारूप पर प्रभाव
पूनमचंद खांट, बांसवाडा ||309

86) MGNREG'S EFFECT ON MADHYA PRADESH RURAL DEVELOPMENT: AN ...
Ranu Rahangdale, Balaghat, (M.P.) ||311

87) Geographical Thinkers' an Approach to Theoretical Laws of Geography: A ...
Dr. Tara Singram, Balaghat (M.P.) ||315

88) Presence of Rare Earth Elements in pegmatites of Sausar Group, Balaghat...
Assistant Professor Arvind Patle, Balaghat, Madhya Pradesh ||320

89) A STUDY OF BALAGHAT-MALANJKHAND LOCAL ADMINISTRATION IN WATER ...
LAL SINGH SOLANKI, BALAGHAT (M.P.) ||323

90) Environmental Effects on Human Health
Rakesh Kumar Patle, Balaghat ||328

91) Perception towards Cashless Transaction among Rural People in Beed ...
Mr. Anand Chandrashekhar Pathak, Ambajogai, (MS) India ||332

92) CLAIM SETTLEMENT RATIO: AN INFLUENCE FACTOR OF BUYING HEALTH...
Dr. Ankita R. Ojha, Amravati ||337

93) Role of MSME in Development of Women Entrepreneur
Dr.Sandhya Bhagat ||340

www.vidyawarta.com/03 http://www.printingarea.blogspot.com

Scanned with CamScanner

ISSN: 2394 5303 | Impact Factor 7.891(IIJIF) | Printing Area® Peer-Reviewed International Journal | August 2021 Special Issue | 0306

84

जलसाक्षरता काळाची गरज

प्रा.डॉ. कलंदर मुस्तफा पठाण
(भूगोल विभाग)
कला व विज्ञान महाविद्यालय, गढी, ता.गेवराई,
जि. बीड

****

प्रस्तावना :

"जल हे जीवन आहे" जीवनात पाणी किती महत्वाचे आहे, पाण्या शिवाय सजीवांच्या जीवनाची किंवा अस्तित्वाची कल्पनाच करता येऊ शकत नाही हे अवगत होते. आधूनिक युगात मानवाने आपल्या बुद्धीच्या जोरावर अनेक क्षेत्रामध्ये मोठ्या प्रमाणात बदल घडवुन आणला आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अवलंब करून नविन क्रांती घडवलेली आहे. मानव हा रोज विकासाच्या नविन संकल्पना शोधत आहे,तसेच मानवाने पृथ्वीच्या उत्पत्तीचा शोध लावण्यास सुरूवात केली आहे, पण मानवाला आजपर्यंत पाण्याला पर्याय शोधता आलेला नाही. पाणी हे निसर्गाची अमुल्य संपत्ती आहे. त्यामूळे पाण्याचा वापर पैश्या पेक्षाही बारकाईने केला पाहीजे.

"पाण्याचे कराल संरक्षण तर वसुंधरेचे होईल रक्षण" आपली पृथ्वी आपल्याला वाचवायची असेल तर आपणाला पाण्याचे संवर्धन करणे गरजेचे आहे. कारण पृथ्वीवर ७१% जलाचे प्रमाण असले तरी मानवी वापर करता येणारे ३% पाणी उपलब्ध आहे. बाकीचे सर्व क्षारयुक्त खारे पाणी आहे. या ३% पाण्यापैकी ६९% पाणी हे वर्फाच्या स्वरूपात आहे. तर ३०% भूगर्भात भू जलाच्या स्वरूपात आहे व फक्त १% पाणी भू पृष्ठावर उपलब्ध आहे. त्यामुळे पाणी हे निसर्गाचा अनमोल ठेवा आहे. त्यासाठी या अनमोल ठेव्याची जपवणुक करणे अतिशय आवश्यक झाले आहे. नाही तर आपल्या येणाऱ्या भविष्यकालीन पिढ्यांसाठी ही बाब मोठी कल्याण ठरू शकते. जर आपण वेळीच या घटकाकडे लक्ष केंद्रित केले नाही तर आपल्या पिढ्या आपल्याला माफ करणार नाही. त्यामुळे सर्व सजीवसृष्टीसाठी पाण्याचा वापर काटकसरीने करणे व त्याच्या स्त्रोतांचे संवर्धन करणे ही आपली जबाबदारी बनते. त्यासाठी "जल साक्षरता" करणे महत्वाचे आहे.

उद्दिष्टे :

१) पाण्याचे महत्व समजून घेणे.
२) जलस्त्रोतासंबंधी जागरूकता निर्माण करणे.
३) पाण्याचा पुनरवापराला प्रोत्साहन देणे.

गृहितके :

१) पाण्याच्या महत्वाबद्दल जागरूकता निर्माण होते.
२) जल स्त्रोतामुळे पाण्याचे संवर्धन होते.
३) पाण्याच्या पुनवापराला चालना मिळेल.

संशोधन पद्धती :

सदरील संशोधन लेखामध्ये प्राथमिक व दुय्यम स्त्रोतांच्या माध्यमातुन माहीती चे संकलन करून विश्लेषणात्मक पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.

प्रसिद्ध जलतज्ञ डॉ. राजेंद्रसिंह यांच्या मते "नीर, नदी, नारी या तीन घटकाचे जो पर्यंत संरक्षण व संगोपन केले जात नाही तो पर्यंत त्या प्रदेशाचा, देशाचा विकास होऊ शकत नाही. जर देशाचा विकास करायचा असेल, देशाची प्रगती साधायची असेल तर नीर म्हणजे (स्त्री) यांचे महत्व जाणून वेळीच यावर लक्ष व केंद्रीत करणे गरजेचे आहे. खरं म्हणजे आपले पर्यावरण हे पृथ्वी, आकाश, अग्नि वायू, जल या पंचमहाभुता पासून बनलेले आहे. या घटकापैकी एकाही घटकाचा अपव्याय, अतिरेक वापर झाला तर पृथ्वीवरील जीव सृष्टी धोक्यात येते. यात पाणी हे धरतीचा आत्मा आहे. पाण्याच्या उपलब्धतेवरच त्या राष्ट्राची भरभराट अवलंबुन असते. पाणी नसणे म्हणजे आवर्षण सदृश्य स्थिती होय. आवषर्णामुळे जीव सृष्टीवर, निसर्गावर, निसर्गात असणाऱ्या वेगवेगळ्या परिसंस्थेवर विपरित परिणाम होतो. अर्थतज्ञ "ॲडम स्मिथ" यांनी आपल्या ग्रंथात वस्तुच्या विनीमयावरून वस्तूचे मूल्य

Scanned with CamScanner

[illegible] अतिशय उपयोगी नसून तो अमूल्य आहे या पाण्यामुळे सर्व सजीव सृष्टीचे जीवन विकसित झाले आहे. पाण्या शिवाय सजीव सृष्टीची संकल्पना ही करता येऊ शकत नाही. परंतु त्या पाण्याला [illegible] किंमत दिली जात नाही हा [illegible] विरोधाभास आहे. २००० साला पासून पाणी आणि संघर्ष हे [illegible] नाते झालेले आहे [illegible] घटत आहे. जगातील पाच व्यक्ति पैकी एकाला पिण्याच्या पाण्यासाठी संघर्ष करावा लागत आहे [illegible] तेव्हा पेक्षाही आताच्या काळात पाण्याचा महत्त्व प्राप्त झालेले आहे. परंतु सामान्य मानवाला अजूनही याची समज आलेली नाही. पर्यावरणाला कुठल्याही भौगोलिक अथवा राजकीय सीमा नसतात. त्यांचा प्रवास हा कोणत्या ही कृत्रिम शक्तिवर अवलंबून नसतो. हे सर्व निसर्ग निर्मित असते त्यावर मानवाची कसल्याही प्रकारची सत्ता व नियंत्रण नसते. पृथ्वीवर पडणारे पर्जन्य हे निसर्गाच्या कृपेवर अवलंबून असते.

पाणी हे द्रव, वायू अथवा घन यातील कोणत्याही स्वरूपात असले तरी ती एक महाशक्ति आहे. अशा महाशक्तीचा अपव्यय टाळणे गरजेचे झाले आहे. या महाशक्ति व्यवस्थापन करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी पाण्याचे साठवण करणे, उपलब्ध पाण्याचे योग्य वाटप आणि व्यवस्थापन करणे आपल्या वाटयाला आलेल्या पाण्याचा व्यवस्थित वापर करणे हे महत्वाचे आहे. ''पाण्याची बचत म्हणजे-पाण्याच्या निर्मिती करणे होय.'' भारत सरकारने महानगरात २५० लि. व शहरी भागामध्ये १३५ लि. व ग्रामिण भागात ५५ लि. प्रति व्यक्ति पाणीचा गणित निश्चित केला आहे. परंतू आमच्या चुकीच्या वापर पद्धतीमुळे मोठ्या प्रमाणात नासाडी होत आहे. त्यासाठी आपण घरगुती वापरात पाण्याची बचत कशा प्रकारे व किती प्रमाणात करता येईल याचा एका संभावित आराखडा आपली गरज, वापर, उपलब्धता आणि सोई सुविधानुसार मांडता येऊ शकतो.

केंद्र शासनाच्या केंद्रीय पाणी आयोगाने पाण्याचे लेखा परिक्षण विषयक अशाच एक आराखडा मांडला आहे. तो खालील प्रमाणे आहे.

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]		[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

पाणी हे सर्वच सजीवांसाठी सारखे असते ते कोणत्या कमी किंवा कोणत्या जास्त अशा आराखडा आपण मांडु शकत नाही. त्यासाठी आपल्याला आपली जी चुकीची पद्धती आहे त्यात आधी बदल केले पाहिजे. जलसाक्षरता म्हणजे ''पाण्याच्या वापर योग्य व समान पद्धतीने करणे'' असे म्हणू शकतो. २०१८,२०१९,२०२० या वर्षात अतिपाऊसही झाला होता. पण यातले केवळ ५५% पाणी आपण अडवू शकलो उरलेले पाणी तसेच वाहून गेले हे उरलेले पाणी अडवणे ही जल साक्षरतेचा महत्वपूर्ण भाग आहे. खाली काही मुद्दे दिले आहे. त्याद्वारे जल साक्षरता अभियान राबविले पाहिजे.

१) दर वर्षी पडणाऱ्या पाण्याचे साठवण कमीत कमी ८०% पर्यंत केले पाहीजे.

२) जास्तीत जास्त बागायत शेतीवर भर देणे.

३) पाण्याच्या पुनर्वापरावर भर देणे.

४) शेतीच्या कामामध्ये पाणीच्या वापरासाठी सिंचन पद्धती अचुक निवडणे.

५) ''पाणी अडवा पाणी मुरवा'' या अभियानांतर्गत जागरूकता निर्माण करणे.

६) इतर राज्याप्रमाणे आपल्या राज्यात सुद्धा आपण भुजल नियंत्रण कायदा लागू करू शकतो.

जलसाक्षरता निर्माण करून प्रगती कशा प्रकारे करता येईल हे ''इस्त्राईल'' या लहान देशाने दाखवलो आहे. दरवर्षी फक्त ५ ते १० इंच पर्जन्य तेथे पडते असे असून सुद्धा आजच्या काळात इस्त्राईल हा देश कृषी क्षेत्रात आश्चर्यकारक प्रगती करीत आहे. ''थेंबा थेंबाने तळे साचे'' ही म्हण तंतोतंत इस्त्राईल ने आमलात आणली आहे. आपल्याला ही प्रत्येक सामाजिक

Scanned with CamScanner

कार्यक्रमात जलसाक्षरता निर्माण करणे हे गरजेचे बनले आहे. जलसाक्षरता ही कागदोपत्री न राहता ती आमलात आणण्यावर भर देण्याची गरज आहे. पाणी हे पैसा कमावणे व तयार करण्याचे स्त्रोत बनू शकते पण पैसा हे पाणी तयार करू शकत नाही ते आपल्याला सावध राहुन साठवले पाहिजे. जे निसर्ग आपल्याला देते तेच आपल्याला सांभाळायचे आहे. प्राथमिक स्तरापासून ते महाविद्यालय पर्यंत च्या शिक्षणात जल साक्षरतेचा समावेश असणे आवश्यक आहे.

जसे आपण म्हणतो पैशाचे सोंग करता येत नाही. तसेच पाणी नसल्यावर पाण्याचे ही सोंग करता येत नाही. कित्येक संस्था, फाऊंडेशन यांनी जलसाक्षरता अभियानांतर्गत भले मोठे कार्यक्रम हाताळले आहे. तुर्तास आपणास त्या कार्यक्रमांचा विसर पडला आहे. त्यावरही लक्ष केंद्रीत करणे गरजेचे आहे.

उपाय योजना :

व्यक्तिगतरित्या प्रत्येक व्यक्ति जागरूक होऊन घरगुती वापर करतांना मोठ्या प्रमाणात पाण्याची बचत करू शकतो. त्यासाठी जल साक्षरता हे अभियान बनवले पाहीजे व त्याची सुरूवाता स्वत: पासून करायला हवी. त्यासाठी आपण खालील दिलेल्या उपायोजना आंमलात आणू शकतो.

१) भांडी, कपडे धुण्याची आवश्यकं तेवढेच पाणी वापर करावे.

२) प्रत्येक कामात पाईपऐवजी बादली व मगचा वापर पाणी घेण्यासाठी करा.

३) भाजी, तांदुळ धुतलेले पाणी झाडांना द्या.

४) आपल्या परिसरातील प्रत्येक नळाला तोटी बसवुन घ्या.

५) स्कूटर, गाडया दररोज न धुता ओल्या कापडाने स्वच्छ करा.

६) घरातील फरशी पाण्याने न धुता पोछा वापरा व वर्षात एकदा पाण्याचे धुवा.

७) शावरचा वापर शक्यतो टाळा.

निष्कर्ष :

जल सारक्षरता म्हणजे पाऊस नदया नाले, झरे, तलाव, विहिरी हे पाण्याचे स्त्रोत आहे त्याचे रक्षण करणे देखभाल करणे, पावसाचे पाणी साठवणे, विहिरींचे पुनर्भरण करणे, तलाव नदया मधील प्रदूषण थांबविणे, उपलब्ध पाणी काटकसरीने वापरने, पावसाचा थेंब न थेंब जमिनीत मुरवीणे पाण्याचे महत्त्व ओळखून तशी सवय स्वत:ला लावुन घेणे मुलांमध्ये लहान पणा पासुनच पाण्यासंबंधी जागरूकता निर्माण करून त्यांना प्रशिक्षण देणे, पाण्याच्या अपव्याय टाळणे इत्यादी घटकावर या संशोधन लेखामध्ये मांडणी केली आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

१) डॉ. मदन शिंदे कशीविभाग व आधुनिक सिंचन पद्धती, चिन्मय प्रकाशन, औरंगाबाद.

२) डॉ. हेमराज शाह, जलसाक्षरता, रिया पब्लिकेशन्स, कोल्हापुर.

३) डॉ. शी.मा. उपासे सिंचनाची नवी दिशा, पुरंदरे प्रकाशन, पुणे.

४) अण्णा हजारे माझे गाव माझे तीर्थ, स्वामिविवेकानंद कृतज्ञतानिधी प्रकाशन, पुणे.

५) डॉ. मुकूंद गायकवाड, कशी तंत्रान, उत्कर्ष प्रकाशन, पुणे.

□□□

Scanned with CamScanner